

A HABSBURG BIRODALOM EMLÉKEZETE

Romsics Gergely: *Nép, nemzet, birodalom. A Habsburg Birodalom emlékezete a német, osztrák és magyar történetpolitikai gondolkodásban 1918–1941.*

■ A politikatörténet nagy cezúrái – húsz évvel a kelet-közép-európai földrengések után erre ismét rádöbbenhetünk – nem jelentenek azonnal gazdasági, kulturális vagy mentálisbeli törést vagy flexiót is. Noha az intézményes keretek gyökeresen átalakulnak, maguk az emberek, a szokások, a hagyományok maradnak, legfeljebb az új helyzethez hamarjában és felszínesen hozzáigazodnak. A mélységi változásokhoz történelmileg hosszabb időre, esetleg nemzedékek cseréjére van szükség, miközben a környezeti, a tér-idő koordináták is alapvetően megváltoznak. A mindenkori jelenben a múlt lenyomatai együtt élnek a jövő csíráival, miközben a „fecségő felszín” a harsány, ám mulékony di-vathullámok borzolják-fodrozhatják.

Az európai történelemben 1918 a „békebeli világ” összeomlását hozta, ez tájainkon az Osztrák–Magyar Monarchiának utódállamok sorára való széthullásával esett egybe. Két évtizedre rá egy totális ideológia, a fasizmus és annak állampolitikai megtestesülése, a hitleri III. Birodalom borította lángba nem csak Európát. Hogy majd a hatesztendei véres küzdelemből, kontinensünk romhalmazából kiindulva s Kelet–Nyugat félszázados megosztottsága után a mai multikulturális, multietnikus Európai Unió kialakulhasson.

Sokféle válsággal, lázas útkereséssel (szükségszerűen tévutakkal is) telített átmeneti korszakot, pontosabban annak ideológiáit, továbbszűkítve a kört az újkonzervatív és népi („völkisch”) eszmerendszert szedi ízekre-darabokra Romsics Gergely könyve, tekinti át a német, az osztrák és a magyar szellemtörténeti fejlődésben. Nyomon köve-

ti a kulcsszavak, a kulcsfogalmak kialakulását, országokként és koronként változó tartalmaiban, variánsaiban. A történetfilozófiai súlyponthoz képest (legalábbis a recenzensnek úgy tűnik) a „völkisch” ideológia kimerítő bemutatása (bonyolítása, mondja a szerző), a Habsburg Birodalom emlékezetét az interbellikus narratívákban mintha háttérbe szorítaná. Pontosabban: a Habsburg Birodalom felbomlása és ennek kortárs emlékezete csak az alaphelyzet kiválasztása, a nézőpont megjelölése, a téma körülhatárolása szempontjából fontos. De ebből a szempontból választása igazán szerencsés. Jobb fókuszpontot, ahol a múlt és a jövő, az eszmék és a téveszmék, az utak és a tévutak ennyire koncentrálnak és felizzanak, egészen a robbanásig, keresve sem lehetett volna találni.

A könyv címében nem véletlenül szerepel a Habsburg Birodalom annak utolsó hivatalos elnevezése, az Osztrák–Magyar Monarchia helyett. A különbség dinasztikus hagyományokat emel ki, és történelmi mélységekre utal. A „német, osztrák és magyar történetpolitikai gondolkodás” szintagma alatt pedig túlnyomórészt a szellemtörténeti iskola és a „völkisch” ideológia tanainak gyökereit, kialakulását, elterjedését veszi számba a szerző Ausztriában, Németországban, Magyarországon, annak megannyi helyi változatával. A folyamatot vázolja fel, ahogy az újkonzervatív és nagynémet tanokból fokozatosan kialakul az a fogalomkészlet, az a beszédmód, amelyet majd a nemzetiszocializmus is megtűr, adaptál, esetleg – csúsztatással vagy anélkül – egy az egyben még át is vesz, mindezzel pedig a német

nyelvtérületen túl a kelet-közép-európai kislepek útkereséseit /úttévesztéseit is befolyasolva. Nyomon követhetjük a népből levezetett, majd ismét népvé keresztelt nemzeti jelleg túlhangsúlyozását, azt, hogy miként dagad mindez az übermenschek kultúrfőlényének megalomániájává, hogy mint birodalmi ideológia, egy totalitárius állam és diktatúra eszközeivel, a „térsgszervező” küldetéstudaton át hogyan közeledik a nyers erő, majd az erőszak kultuszához, precízen megtervezett néptársokhoz, majd hogyan torkollik egy világhuralmi kísérlet katasztrófájába.

A történelem alakulását, akárcsak az időjárását, nagyszámú faktor kölcsönhatása eredményezi, közülük jó néhány szubjektív, esetleges, a végeredmény pedig kiszámíthatatlan. Az ideológiák megkísérlik ugyan, hogy a káoszról rendet kanyarítsanak ki, hogy a múltat-jelent-jövőt egységes világképbe gyömöszölgjék, de ezek igazából csak munkahipotézisek. Eredményeket, mégoly értékes részeredményeket hozhatnak ugyan, végső beteljesedést viszont soha.

A völksich eszmerendszert német források a 19. században a „kislemet” császár-ságban kialakult, de a dunai monarchiában is elterjedt szélsőséges nacionalista irányzatként határozzák meg. Főként a régi és az új középosztály karolta fel. A völksich nézőpont a népet homogénnek, történelmileg állandónak feltételezi, történelem előtti etnicitással, sajátos faji jelleggel és küldetéstudattal. Ez utóbbin Kelet-Közép-Európa „megszervezésének” a feladatát érti, a térségben mindenfelé szétszórt német eredetű kolónusokra, diaszpórára támaszkodva. A *népiség*, *élettér*, *népközösség* fogalmak a völksich eszmerendszerben jelennek meg először, de feltűnik a birodalmi gondolat, a fajtisztaság, sőt fajtisztítás fogalma is. Mindezeket készen veheti majd át a nemzetiszocialista propaganda.

„...a két világháború között a nép egységének középpontba helyezése alapvetően megváltoztatta a történettudomány kérdésfelvetéseit. A nagy német iskolával, a historizmussal szemben többé nem az államok politikai akaratának a kutatása határozta meg az érdeklődést, hanem a népek ön-

megvalósítása, a végső cél, a népi államban szilárd formákat nyerő népi közösség (*Völksgemeinschaft*) küzdelme a Másikkal, azaz a történelem erőivel és az ezeket megjelenítő más népekkel. Ezt a megközelítést a politikai filozófia fogalmával esszencialistának nevezzük, mivel egy »lényeg« létezését tételezve közelít a történelemhez, melynek jelenségeit annak alapján értékeli, hogy mennyire közelítik meg ezt az ideát. Ezzel szemben a historizmus múltfelfogása pragmatikusnak vagy antiesszencialistának nevezhető, amennyiben a történelem folyamatait, a változás minőségét állítja a középpontba. Ezt tekinti identitásteremtő erőnek, melynek elsődleges ágenseként a historizmus az államot határozta meg. Ebben az összefüggésben a historizmus tekinthető a politika feltételes autonómiája mellett lánzdását törő múltfilozófiának, hiszen nem rendeli azt alá valamilyen örök és történelmen kívüli erőnek.” (17.)

A német történelmi fejlődés során a nyelvhatárok sohasem estek egybe sem az állam, sem az ország, sem pedig a tágabb értelmű birodalom fogalmával. A gazdasági-kulturális kisugárzás egész Kelet-Európára kihatott, a német diaszpórák térségbeli sokasága a hatalmi terjeszkedést, a birodalmi gondolatot erősítette. Az első világháborúban a bismarcki „kislemet” egység után a katonai szövetség, a fegyverbarátság a nagy-német egységet előlegezte. A háborús vereség ezt ugyan átmenetileg lehetetlenné tette, de maga az eszme, a gondolat mindkét országban tovább élt, s az Anschluss-szal néhány háborús esztendőre meg is valósult. Nem lényegtelen, hogy Ausztria felől nézve a dolgokat, a külön osztrák identitás kérdése ebben a korszakban még gyenge és problematikus volt a nagy-német egység, az Anschluss ellenében.

Pedig az osztrák különállást, a keleti orientációt, a birodalmi gondolatot a Habsburgoknak német területekről való Poroszország általi kiszorítása kezdetben erősítette, a délkelet-európai (balkáni) terjeszkedésben vélték a veszteségek kompenzálását. Amikor ez 1918-ban meghiúsult, Ausztriában ismét megerősödtek az Anschlussban csúcsozó nagy-német tendenciák.

A térség történelme német-(osztrák)-magyar vonatkozásban már a honfoglalás, a kalandozások idejétől folyamatosan felmutat közös elemeket. Egy ezeréves szomszédság nyelvi, kulturális, gazdasági, politikai kölcsönhatásokat, összefonódásokat generálhat egyfelől, ellenszenvet, szembenállásokat, konfrontációt másfelől. A magyar történelmi diskurzus Habsburgokhoz való viszonyulását a mindmáig aktualizált kuruc-labanc ellentéppárral szemléltethetjük. A labanc szemléletmód túlnyomórészt arisztokratikus és katolikus, a kuruc inkább köznemesi és protestáns. Dualista időkbeli merev szembenállásuk Trianon után, a független magyar állam megjelenésével egyre inkább tompult. Most már mindkét beszédmódnak közös lett az államképe, ami történelemfelfogásuk magját is meghatározta. Ahogy Marczali Henrik a konzervatív szemléletet összefoglalta: „alkotmányunk erős, századokon át kipróbált építménye a rendiség volt, mely a szent koronában lelte nemzeti formáját.” (285.)

Az alkotmány tisztelete konzervatív olvasatban a magyar nemzeti lét alapja volt, ahogy a magyar térrpolitikáé a soknemzetiségű Kárpát-medence összefogása. A közjogi-gal folytonos magyar állam gondolata a két világháború közötti korszakban a Habsburgokat is integrálja, a királyság mint államforma koronás fő nélkül is deklarálhatik.

Magyar szempontból az Osztrák-Magyar Monarchiát emblematikusan a következő politikai személyiségek határozták meg:

– Kossuth Lajos a magyar nemzeti függetlenséget és állami önállóságot képviselte a reformkorban, 1848/49-ben, majd az emigráció évtizedeiben.

– Ferenc József kezdetben abszolutikus, 1867-től alkotmányos uralkodó. A kiegyezést mint szükséges rosszat tekintette, egységes birodalmat szeretett volna.

– Deák Ferenc a kiegyezés megvalósítója. A történelmi Magyarország jogállásának a helyreállításáért legitimálta Ferenc Józsefet és a dinasztíát, kompromisszumként elfogadta az Ausztriával közös külügy-, hadügy- és pénzügyminisztériumot, valamint az egységes vámterületet.

– Andrássy Gyula gróf a kiegyezés utáni első kormányfő, majd a Monarchia közös

külügyminisztere. A magyar részvétel lehetőségeit példázta az európai nagypolitikában, kiemelkedően a berlini kongresszuson nyújtott diplomáciai teljesítményével.

– Ferenc Ferdinánd trónörökös Magyarország részleges önállóságának a felszámolásával a birodalom szövetségi átalakítását tervezte.

– Tisza István erőskezű konzervatív miniszterelnök. Elejét próbálta venni Magyarországnak és a Monarchia felbomlásának, de sem a nemzetiségekkel, sem a bécsi háborús párttal szemben nem tudott boldogulni. 1918 őszén mint a vesztes háború egyik felelősével frontarcos katonák számoltak le vele.

A kuruc-labanc ellentét oldódása a tárgyalt korszakban Kossuth és Deák kiegyen-súlyozottabb megítélésében, Széchenyi István felívelő kultuszában is kifejezésre jutott. Trianon után még a legharciasabb függetlenségek is kénytelenek voltak elismerni: ahogy Magyarország bekebelezése nem sikerülhetett a Habsburgoknak, úgy a nemzetiségi problémákkal küszködő Magyarország sem szakadhatott el Ausztriától. Csak társállamával együtt volt képes nagyhatalomként viselkedni és szilárd államként megmaradni. A kiegyezést felelős döntésként, maximális politikai eredményként kellett elfogadniuk.

Anélkül, hogy a tárgyalt művek részleteibe belemennénk, a völkisch eszme körrel is számoló konzervatív történészek közül ki kell emelni Szekfű Gyula és Mályusz Elemér munkásságát, a völkisch fogalmakat rendszerint németellenes éllel felhasználó írók közül Szabó Dezsőt, egyes népi írókat, mindenekelőtt Németh Lászlót mint a német kultúrhatásra és kihívásra német „fegyverrel” válaszolókat.

A Habsburg Birodalom mélyebb gyökerek nélkül, dinasztikus politika eredményeként jött létre. Felbomlásának recepció-története alkalmas arra, hogy a történelmi és politikai emlékezet kánonjainak viszonyrendszerét mélyszélességgel átvilágítva tágabb szociokulturális és politikai dimenziókat is megvilágítson. Német, osztrák és magyar identitásdiskurzusokat, ideológiai hatásokat és ellenhatásokat, közép-európai bonyolult

összefonódásokat részletez, elemez, az esszencializmus és a pragmatizmus ellentétpárok fedőfogalmaint is felhasználva.

Romsics Gergely nagy ívű munkája a völkisch ideológiához viszonyítva csoportosítja, rendszerezi az 1918–1941 közötti korszak német, osztrák és magyar történetpolitikai gondolkodását, pontosabban annak konzervatív, jobboldali részeit, közös jegyeiket és ellentéteiket, amely ellentétek ütkö-

zőpontjában éppen a Habsburg Birodalom állott. Ismertetésünket a szerző összegzésével zárjuk: „A Habsburgok sokat tárgyalt és sokat vitatott államépítő vállalkozása – éppen sajátossága folytán – abban is segítségünkre lehet, hogy rajtuk és utóéletükön keresztül ne csak államukat, de a későbbi korszakot is árnyaltabban lássuk.”

Krajnik-Nagy Károly

TRIANONRÓL SOKADSZOR

Ablonczy Balázs: *Trianon-legendák*

■ A kötet tulajdonképpen kisebb-rövidebb tanulmányok gyűjteménye, amelyek a Romsics Ignác által szerkesztett *Mítoszok, legendák, tévhitek a XX. századi magyar történelemről* című, többszerzős tanulmánykötet-höz hasonlóan megcsontosodott, a közvélemény által igaznak vélt, sőt olykor akadémiai kiadványokban is – tehát nemcsak tudomány-népszerűsítőtkben – sajnos „hamisan” megjelent és megjelenő, „köztudomású tényeket” cáfol. Amint a lírai, gyermekkori emlékeket felidéző *Előszó*ban is írja Ablonczy: „Ez a könyv *nem* a trianoni békeszerződés történetéről szól. Talán még a területi veszteség mértéke sincs leírva benne. Ha valakit ez érdekel, arra bátorítom: olvassa az irodalomjegyzékben található munkákat. Elsősorban Romsics Ignác és Zeidler Miklós kitűnő könyveit.” És így folytatja: „Munkám kísérlet arra, hogy megértsük: milyen sebeket és milyen gyógymódokat hagyott ránk az elmúlt kilencven év. Mit gondol Trianonról a történetíró, a társadalom és a politika. Miért vannak még mindig velünk legendává nemesedett történetek a békeszerződésről, amelyek sokak számára ma is döbbenetes magyarázó erővel rendelkeznek. [...] Ez a kötet tehát nem történelemkönyv, inkább rövid segítség azoknak, akik már szembesültek azzal egy taxi anyósülésén, egy házibuliban (hajnaltájt a konyhában) vagy egy kocsmapultnál, hogy a mellettük ülőtől/álló-

tól érkező »és az szerinted véletlen, hogy Trianonban...?« kezdetű kérdésre egyszerűen nem tudnak mit felelni, és minden ösztönük tiltakozik az ellen, hogy igazságnak fogadják el a hallottakat. Nekik igyekszem írni, ezért is a sok lábjegyzet, hogy igazolni tudjam az állításaimat, ami egy ilyen témában mindennél fontosabb.”

A francia Anallés iskola mentalitástörténeti hagyományaihoz illeszkedve, valamint a Hayden White-féle történeti narratívákat dekonstruáló posztmodernnek egyaránt megfelelnek ezek az ugyanakkor pozitivistákkal alátámasztott, forrásokkal igazolt cáfolatok, helyreigazítások, részletkérdéseket árnyaltan pontosító kis tanulmányok. A kötet szerkezetében ezek négy nagyobb halmazba csoportosíthatók (a recensens számítása): 1. *A történeti Trianon, A politika Trianonja, Trianon a társadalomban*; 2. *Az Apponyi-legendárium, Georges Clemenceau magyar menyje, Trianonok: Kis és Nagy, A hajózható patakok balladája, Kisebb geszták, Utóéletek*; 3. *Összeesküvés-elmélet? Szabadkőművesek, Tudatlan szakértők, az Előszó és az Összegzés által közrefogva. Újdonságnak a történetírás, a politika és a társadalomban élő Trianon-kép aktualizált elemzése, valamint az Szabadkőművesek, tudatlan szakértők, Összeesküvés-elmélet tanulmányok számíthatnak, hiszen a középső tömb megjelent már a Romsics által szer-*